

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАУЦІ ТА ВИЩІЙ ОСВІТІ, СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Рецензія на монографію: Рижко Л., Бессалова Т.,
Живага О. Програмно-цільові наукові дослідження.
Методологія. Праксеологія.**

Київ: Яроченко Я.В., 2024. 225 с.

Розвиток науки і наукової творчості належить до традиційних тем історії, соціології і філософії науки, водночас кожен історичний період ставить свої завдання. Наразі такими актуальними питаннями є осмислення тенденцій, пов'язаних із формуванням нових типів досліджень, які, незалежно від приналежності до фундаментальних чи прикладних, спрямовані передусім на гармонізацію суспільного та індивідуального життя людини, розроблення індустріальних й інформаційних технологій тощо. Хоча узагальнена назва таких досліджень ще не сформована, все ж існує кілька варіантів — «проблемно-орієнтовані дослідження», «дослідження, орієнтовані на місію», «інтеграційні дослідження», «наука модусу 2», «фіналізована наука» чи «постакадемічна наука». Важливо, що авторами обґрунтовано приналежність до таких досліджень розвідок, виконуваних інститутами АН УРСР і НАН України від середини минулого століття. Вони мають назву «цільові програми наукових досліджень». Останнє дає підстави стверджувати, що представлене дослідження має важливе значення для розуміння процесів, які відбуваються в українській та світовій науці.

У монографії наведено основні риси таких досліджень, а висновки підкріплено конкретними прикладами реалізації цільових програм наукових досліджень НАН України. Ключовою особливістю таких програм є те, що вони здійснюються не лише на міждисциплінарній, а й на трансдисциплінарній основі, зокрема до керівного органу програм долучають

представників виробничої сфери, закладів вищої освіти, влади. Оцінюють концепції програм експерти, потенційні замовники, виробничники, державні службовці, освітяни. Тому автори доходять висновку, що відбувається формування нових форм контролю якості наукових результатів, коли традиційні когнітивні критерії доповнюють критеріями економічного, політичного, соціального та культурного характеру, тобто критеріями, необхідними для використання знань у практичній сфері. Заслуговує на вивчення й поширення практики ретельного обговорення концепцій програм і результатів досліджень на засіданнях Президії

НАН України, оприлюднення цих дискусій у журналі «Вісник НАН України» та на вебсайті Академії, оскільки такі дослідження реалізуються за принципами відкритої науки й передбачають поширення інформації про них серед широкого загалу.

Заслуговує на увагу матеріал, який стосується специфіки проекту як форми організації наукового дослідження. Проектну організацію все частіше використовують у всіх сферах суспільного й економічного життя, а також у науковій практиці. У науці це зазвичай пов'язують із переходом на конкурсні, грантові засади фінансування обраних проектів. Водночас, принаймні у вітчизняній історіографії, недостатньо аналітичних досліджень, які б демонстрували як переваги, так і недоліки широкого впровадження проекту як організаційної форми в науці. Автори підкреслюють, що абсолютизація будь-яких організаційних форм, тим більше в сфері науки, де основоположну роль відіграють наукові школи, традиції та академічна свобода, може мати негативні наслідки. Водночас не слід заперечувати значення наукових проектів як засобу отримання практичних результатів. Необхідно дотримуватися балансу в організації наукових досліджень у формі проектів, орієнтованих на розв'язання практичних завдань і на проведення фундаментальних і прикладних досліджень, що формуються відповідно до гносеологічних проблем, традицій наукових шкіл тощо.

Важливим для розкриття теми книги є матеріал, представлений у параграфах «Трансформація університетів: від академічної моделі навчального закладу до підприємницького університету: здобутки та ризики» та «Академічне підприємництво закладів вищої освіти України: шляхи розвитку». Річ у тім, що сучасний університет не може існувати винятково як «храм освіти і науки». Трансформації в діяльності універ-

ситетів пов'язані з необхідністю адаптуватися до жорсткої конкуренції за різноманітні ресурси та студентів у ринкових умовах, боротися за вищі показники в численних рейтингах, брати участь у розв'язанні проблем суспільства. Сьогодні в світі велика кількість університетів одночасно з навчанням і науковими дослідженнями здійснює підприємницьку та інноваційну діяльність, спрямовану на потреби суспільства. Однак, як підкреслено в монографії, така тенденція може бути небезпечною. Перетворення університету на бізнес-структуру, метою якої є передусім прибуток, може призвести до поступової руйнації академічного середовища, в якому завжди продукувався творчий потенціал викладачів і студентів, підтримувалися умови для розвитку фундаментальної науки. У книзі наголошено, що крім активного розвитку підприємницької функції університети й надалі повинні зберігати можливість формувати та розвивати культурні традиції й цінності, а їхня соціальна місія має, насамперед, передбачати та забезпечувати якісну підготовку національної еліти — креативного класу, що відповідатиме за збереження соціокультурних традицій та інноваційний розвиток суспільства.

Автори акцентують увагу на ролі українських університетів у посиленні інноваційного розвитку регіонів. Університети сприяють налагодженню комунікації та кооперації освітніх і наукових структур з виробництвом, закладами культури та органами влади. Крім того, вони надають практичну допомогу підприємствам у цільовій підготовці фахівців для інноваційних сфер. Їхня діяльність має позитивний вплив на розвиток регіонів і сприяє реалізації тих напрямів інноваційного розвитку, які вважаються в регіоні пріоритетними. Сьогодні заклади вищої освіти України розвивають різні форми та моделі академічного підприємництва. Найбільш поширеними серед них стали наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, інноваційні хаби, підприємницькі клуби, навчально-науково-виробничі комплекси та консорціуми, кластери, освітні послуги, а також виконання науково-дослідних робіт на замовлення підприємств і установ у межах господарських договорів. У освітніх закладах відбувається розвиток інноваційної інфраструктури як основи підприємницької екосистеми. Умови для активізації академічного підприємництва створено в освітньому середовищі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національного університету «Львівська політехніка» та деяких інших. Такі університети мають високий рівень дослідницького та кадрового потенціалу. Їхня діяльність свідчить про здатність ефек-

тивно виконувати підприємницьку функцію поряд з освітньою та дослідницькою, залучаючи до цього процесу студентську молодь.

Авторами узагальнено інформацію про використання програмно-цільового підходу в організації й управлінні науковими дослідженнями в Україні та виконано аналіз світових практик застосування програмно-цільового методу в науково-технологічній та інноваційній сфері.

Загалом у монографії представлено цілісне, системне, аргументоване дослідження нових тенденцій у науці та вищій освіті, спрямованих на розвиток практично-орієнтованих досліджень. Книга буде цікавою фахівцям у галузі історії, філософії та соціології науки й керівникам науково-освітньої сфери, допоможе аспірантам і молодим дослідникам ефективніше орієнтуватися у можливостях розбудови наукової кар'єри.

А.С. ЛИТВИНКО
доктор історичних наук, завідувач відділу
ДУ «Інститут досліджень
науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України»